

FONETIK USLUBIYAT

*Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich 101-guruh talabalari
Yo'ldoshboyeva Durdona, Maxmudova Saodatxon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilining badiiy matnlaridagi fonetik-uslubiy vositalar, ularning estetik va ekspressiv yuklanmalari tahlil qilinadi. Maqolada qofiya, alliteratsiya, assonans, takrorlov va boshqa fonetik vositalarning matnning ohangdorligi va badiiy ta'siriga qo'shgan hissasi ko'rsatilgan. Ona tilimizning ichki musiqiyligi va tovush uyg'unligi o'zbek adabiyotining nafaqat mazmunini, balki shaklini ham boyitadi. Fonetik uslubiyat o'zining tashqi (tovush) va ichki (ma'no, hissiy ta'sir) qatlamlarini uyg'unlashtirish orqali matnning estetik kuchini oshiradi.

Annotation: "This article analyzes the phonetic-stylistic devices in Uzbek literary texts and their aesthetic and expressive connotations. The article demonstrates the contribution of phonetic devices such as rhyme, alliteration, assonance, repetition, and others to the melody of the text and its artistic impact. The inner musicality and harmony of sounds in our language enrich not only the content but also the form of Uzbek literature. Phonetic stylistics enhances the aesthetic power of a text by harmonizing its external (sound) and internal (meaning, emotional impact) layers."

Kalit so'zlar: fonetik uslubiyat, o'zbek tili, badiiy matn, qofiya, alliteratsiya, assonans, tovush uyg'unligi, takrorlov, ohangdorlik.

Keywords: phonetic stylistics, Uzbek language, artistic text, rhyme, alliteration, assonance, sound harmony, repetition, melody.

Ona tili va uning badiiy matnlaridagi fonetik vositalar adabiyotda muhim rol o'ynaydi. Har qanday badiiy asar o'zining estetik kuchini nafaqat semantik qatlamdan, balki fonetik qatlam — ya'ni tovush tizimi, ohang, urg'u, ritm kabi omillardan ham oladi. O'zbek tili fonetik jihatdan boy va tovush uyg'unligiga asoslangan vositalar orqali matnga ohang, hissiy rang-baranglik, ekspressivlik bag'ishlaydi.

Fonetik uslubiyat — bu tilshunoslikning badiiy matnlarni tovush shakllari, ohangdorlik va ritmik tuzilmalari orqali tahlil qilishni o'z ichiga olgan sohasidir. Bu soha tilning nafaqat ma'no, balki uning ovoz tizimi orqali ham ijodiy imkoniyatlarini o'rganadi. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi fonetik-uslubiy vositalarning badiiy ifodadagi o'rni va ularning matnni o'qish va tinglash jarayonidagi ta'siri tahlil qilinadi.

1. Qofiyalashish va ritm

O'zbek she'riyatida qofiya faqat musiqiy ohang yaratishda emas, balki matnni estetik jihatdan boyitishda ham katta rol o'ynaydi. Qofiya tizimi orqali she'r nafaqat

ma'no, balki matnning ritmik tuzilishini ham shakllantiradi. O'zbek tilining fonetik imkoniyatlari qofiya tizimini turli xil shakllarda ishlatish imkonini beradi.

Qofiya — she'rdagi so'zlarning oxiridagi tovushlarning takrorlanishi bo'lib, matnni ritmik va ohangdor qiladi. Qofiyaning asosiy maqsadi she'rni musiqiy qilish, uning tashqi ko'rinishini yaxshilashdan iborat.

Ritm — bu nutq yoki matnda takrorlanuvchi elementlarning (so'zlar, so'z birikmalari, intonatsiya, urg'u va h.k.) o'zaro tartibi. Ritm, ko'pincha, musiqiy ifodalarga o'xshash tarzda matnning oqimini yaratadi va tinglovchi yoki o'quvchining e'tiborini saqlashga yordam beradi. U shuningdek, matnning hissiy ta'sirini kuchaytiradi.

She'rda ritm:

"Tez, tez yugur, yo'lda kutib tur,
Yulduzlar seni kutmoqda, sen ularga yet,
Shiddat bilan olamni kez,
To'xtama, to'xtama, sen yo'lingni top!"

Bu misolda so'zlarning takrorlanishi va ritmik struktura o'quvchiga shiddat va harakat hissini beradi.

2. Nutqda ritm:

"Har bir insonning orzusi bo'ladi, har bir insonning istagi bo'ladi, har bir insonning maqsadi bo'ladi."

Ko'ngil istar yoru dilbar bo'lsin,
Til istar pok, so'zi shakar bo'lsin.

Yuqoridagi misralarda "bo'lsin" so'zining takrorlanishi qofiya va epifora (oxirgi so'zning takrorlanishi) vositasi sifatida ishlatilgan. Bu element matnga ritmik uyg'unlik berib, she'rning musiqiyligini oshiradi.

2. Alliteratsiya va assonans

Alliteratsiya — bir xil undosh tovushlarning takrorlanishidir. Bu fonetik vosita matnni musiqiylashtiradi, bir-biriga yaqin tovushlar orasidagi uyg'unlikni yaratadi. Alliteratsiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u tovushlarning takrorlanishi orqali ma'no emas, balki tovushning o'zi orqali estetik ta'sirni hosil qiladi.

Tillar tiniq, tilovatli to'rt misra,
Tingla, to'ygin, tuyg'un ila to'xtama...

Bu misolda "t" undoshi alliteratsiya vositasi sifatida ishlatilgan, bu esa matnga o'ziga xos ohang va ritm beradi. Bunda tovushlar o'zaro uyg'unlashib, matnning musiqiyligini kuchaytiradi.

Assonans esa unli tovushlarning takrorlanishidan iborat bo'lib, u ham she'rdagi musiqiy ohangni yaratishda, eshituvni qoniqtirishda xizmat qiladi. Assonans va alliteratsiya birgalikda she'rdagi tovush uyg'unligini yaxshilaydi.

3. Takrorlov vositalari

Anafora va epifora — bu stilistik uslublar bo'lib, ular takrorlanadigan so'zlar yoki iboralar yordamida nutq yoki matnni ta'kidlashga xizmat qiladi. Ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Anafora — bu bir necha gap yoki jumlada bir xil so'z yoki ibora takrorlanishi. U asosan o'quvchining e'tiborini jamlash, fikrni mustahkamlash va hissiy ta'sirni kuchaytirish uchun ishlatiladi.

"Biz erkinlikni qadrlaymiz, biz tinchlikni qadrlaymiz, biz adolatni qadrlaymiz."

Bu misolda "biz" so'zi takrorlanadi, bu esa nutqning kuchli ta'kidlashini yaratadi.

"Men seni sevaman, men seni kutaman, men seni his qila olishim uchun yashayman." Bu misolda esa "men" so'zi takrorlanib, sevgi va umid tuyg'ularini kuchaytiradi.

Anafora, ayniqsa, she'riyatda yoki nutqlarda keng qo'llaniladi, chunki u ritm va musiqiy tuzilma yaratishda samarali

Epifora — bu anaforaning teskari uslubi bo'lib, bir necha gap yoki jumlada bir xil so'z yoki ibora oxirida takrorlanadi. Epifora o'quvchining diqqatini matnning oxiriga jamlash va muhim fikrni ta'kidlashga yordam beradi.

"Biz erkinlikni qadrlaymiz, biz tinchlikni qadrlaymiz, biz adolatni qadrlaymiz."

(Bu misolda "qadrlaymiz" so'zi takrorlanadi.)

"Sizni kutdim, sizni sevaman, sizni har doim eslayman."

Bu misolda esa "sizi" so'zi har bir jumlada oxirida takrorlanadi. Epifora asosan hissiy ta'sir yaratish uchun ishlatiladi. U so'zlarning oxirida takrorlanishi natijasida o'quvchi yoki tinglovchida kuchli ta'sir va hissiyotlar uyg'otadi

Anafora va epifora farqlari:

Anafora — so'z yoki ibora gap boshida takrorlanadi.

Epifora — so'z yoki ibora gap oxirida takrorlanadi.

Har ikkala uslub ham fikrni kuchaytirish, ta'kidlash va o'quvchini yoki tinglovchini jalb qilish uchun ishlatiladi, lekin ularning ishlatilish usuli farq qiladi.

4. Ohang, urg'u, intonatsiya

Ohang, urg'u va intonatsiya tilshunoslikda tilning musiqiy jihatlarini o'rganadigan tushunchalardir, va ular so'zlarning ma'nosini, tuzilishini, yoki ohangini aniqlashda katta rol o'ynaydi.

1. Ohang — bu tovushlarning balandligi yoki pastligi, asosan musiqiy tovushlarning balandligini ifodalovchi so'zdir. Tildagi ohanglar so'zning ma'nosini o'zgartirishi mumkin, ayniqsa tonali tillarda. Masalan, Xitoy yoki Vyetnam tillarida bir so'zning ohangini o'zgartirish so'zning ma'nosini butunlay o'zgartirishi mumkin.

2. Urg‘u (Stress): Urg‘u – bu so‘z ichidagi ma‘lum bir fonemaga yoki silabboga nisbatan kuchli talaffuzni anglatadi. Urg‘uli so‘zlar yoki silablar tilning ritmik tuzilishiga ta‘sir qiladi.

3. Intonatsiya – bu nutqning umumiy ohang va balandlik darajasining o‘zgarishini anglatadi, masalan, gapni so‘zlashda ohangning ko‘tarilishi yoki pasayishi. Intonatsiya ma‘lum bir gapning turi yoki uning ma‘nosini, masalan, so‘rov gaplarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, (Siz kelayapsiz.) va (Siz kelayapsizmi?) gaplaridagi intonatsion farq gapning turini belgilaydi.

Ohang, urg‘u va intonatsiyaning o‘zaro aloqasi: Tildagi ma‘lum urg‘u va intonatsiya o‘zaro bog‘langan bo‘lishi mumkin. Masalan, ohang va urg‘u yordamida gapning ma‘nosi o‘zgarishi mumkin, yoki bir so‘zning ta‘rifi yoki konteksti aniqlanishi mumkin.

Xulosa

Fonetik-uslubiy vositalar o‘zbek tilidagi badiiy matnlarning shaklini shakllantiradi va ularni estetik jihatdan boyitadi. Qofiya, alliteratsiya, assonans, takrorlov va boshqa fonetik vositalar nafaqat ritm, balki matnning hissiy va ma‘naviy ohangini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ular adabiyotda nafaqat so‘zlarning ma‘nosini, balki ularning estetik go‘zalligini ham oshiradi. O‘zbek tili fonetik tizimi o‘zining boyligi bilan o‘zbek adabiyotining milliy uslubini yaratishda muhim o‘rin tutadi.

Ushbu maqolada tahlil qilingan fonetik-uslubiy vositalar o‘zbek tilining fonetik go‘zalligini ko‘rsatadi va uni badiiy tilda muvaffaqiyatli qo‘llanilishi uchun zamonaviy adabiyotda yanada chuqurroq o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Kelgusidagi tadqiqotlar fonetik-uslubiy vositalarni yanada kengroq o‘rganishga va ular bilan bog‘liq yangi tafakkurlarni kashf qilishga zamin yaratadi.